

Pogány György

Magánkönyvtárak, gyűjtők, könyvek, vakarékok

Közelítés egy konferenciakötethez

A magyarországi magánkönyvtárak sok száz éves, lényegében a középkortól kezdődő történetének három jelentős korszaka különíthető el. Az első a magyarországi humanizmus kora, melynek kiemelkedő példája a *Bibliotheca Corviniana*, Mátyás király gyűjteménye. A második a felvilágosodás időszeke, amikor nagyszemű főúri és főpapi könyvtárak keletkeztek, és ezek tekintélyes része ma is meglévő, fontos nemzeti intézmények alaprétegét képezi. A harmadik pedig a 19. század vége, 20. század eleje, nagyjából az első világháborúig terjedően. Ezt a harmadik korszakot alapvetően az jellemzi, hogy immár nem enciklopédikus gyűjtőkörű könyvtárakat hoztak létre a nagy bibliofilek – gróf *Apponyi Sándor*, *Ráth György*, *Todoreszku Gyula*, hogy csak néhány nevet említsünk a kor kiemelkedő gyűjtői közül – hanem speciális tematikájú bibliotékákat.

A három korszak közül sok szempontból a második nyújtja a legtöbb tanúságot a mai kornak. A 18. század második felében bontakozott ki Európában az olvasás forradalma, új társadalmi rétegek jelentek meg az olvasók és a könyvgyűjtők között, például a nők. Átalakult az olvasás technikája is, az *intenzív*, vagyis kevés, főleg szakrális tartalmú könyv elmélyült, többszöri és többnyire hangos olvasása helyett terjedt az *extenzív*, vagyis sok, immár világi tárgyú könyv kevésbé elmélyült, sokszor szórakozási célú néma olvasása. Bár a könyvgyűjtés értelem-szerűen megmaradt exkluzív és meglehetősen költséges szenvedélynek, a mind

olcsóbbá váló könyv egyre szélesebb körben jelent meg és tette lehetővé egy-egy lelkész, tanár, orvos vagy más értelmiségi hivatású személy számára a foglalkozás gyakorlását segítő munkakönyvtár alapítását. Megkönnyítette a könyvek beszerzését a fejlődő és szélesedő könyves infrastruktúra, a kiadás, előállítás és terjesztés mennyiségi és minőségi bővülése.

Az olvasástörténeti kutatások az 1970-es években kezdődtek Szegeden *Keserű Bálint*, majd *Monok István* irányításával. A kiterjedt forrásfeltáró munkának köszönhetően a 16., 17. illetve a 18. század első felének hazai olvasmányműveltsége immár kellő részletességgel ismerhető meg, és a kutatás az utóbbi időszakban kiterjedt a felvilágosodás korára is. Az új eredmények szélesebb körben történő megismertetése volt a célja a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központjában* 2020. március 6-án tartott *Könyvek magántulajdonban (1770-1820)* című konferenciának. A tanácskozás rendező intézményei a *BTK Lendület Nyugat-magyarországi irodalom Kutatócsoport*, a *MOKKA Egyesület*, a *MOKKA-R Tagozat* és az *MTA Könyvtörténeti Munkabizottsága* voltak. A rendezvényről lapunk már hírt adott *Borvölgyi Györgyi* tollából (*Könyvek magántulajdonban (1770-1820): Könyvtörténeti konferencia az MTA Könyvtár és Információs Központban* = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 29. évf. 2020. 3. sz. 32–34. p.). Azt, hogy visszatérünk a tanácskozásra, jelentősége és fontossága mellett az is indokolja, hogy elektronikus formában megjelent a konferencián elhangzott előadások szövegének szerkesztett változata.

A felvilágosodás korának könyv-, könyvtár- és olvasástörténeti forrásai részben azonosak az előző korszakéval, de szükséges a forrástipológia kiegészítése, módosítása. Erre a feladatra vállalkozott *Monok István Magánkönyvtárak (1770-1820)* című metodikai jellegű tanulmányában. A korábbi korszak általa kidolgozott forrástipológiáját új elemekkel bővítette ki, például a magángyűjtemények árverési katalógusaival vagy az intézményi könyvtárak nyomtatott katalógusaival. Fontos források lehetnek a kiadói nyomtatott katalógusok csakúgy, mint a korabeli nyomtatott folyóiratokban közreadott kiadói ajánló jegyzékek. Ezt a tipológiát még ki lehetne egészíteni az elolvasásra javasolt művek nyomtatott jegyzékeivel, ezeket főleg a női olvasók számára tették közzé, például ilyen *Szerencsi Nagy István* összeállítása a német *Andreas Meyer Barátságos oktatás, hogy kellésék egy ifjú asszony embernek magát a díszes erkölcsökben méltóképpen formálgatni* című, a nőneveléssel foglalkozó 1783-ban megjelent munkájában közreadott ajánló könyvjegyzék, melyben az eredeti német bibliográfiát Szerencsi magyar művekkel helyettesítette. A tanulmány további részében Monok a korszakolással foglalkozik, megállapítva, hogy egyre nő az új szellemi áramlatokat tartalmazó könyvek Magyarországra érkezése: míg 1620-ig majdnem naprakész a könyvek és eszmék recepciója, 1720 körül már mintegy 30 év, 1820-ra pedig eléri a fél évszázadot a késés.

Granasztói Olga Európai könyvterjesztői hálózatok, német kereskedők, magyarországi könyvfogyasztók II. József korában: Új felvetések Pozsony, Pest-Buda és Bécs könyvkereskedésének kutatásában című tanulmányában a könyves intézményrendszer meghatározó szereplőinek, a könyvkereskedőknek a lehetőségeit és szerepét vizsgálja abban, hogy miként befolyásolta egy-egy szerző vagy mű befogadását, elterjedését a könyvpiac. Granasztói részletesen bemutatja a svájci *Société Typographique de Neuchâtel* (STN) könyvkiadó és kereskedőház magyarországi kapcsolatrendszerét. Az STN levéltárának Magyarországra vonatkozó forrásai azt bizonyítják, hogy a kisebb volumenű megrendelések ellenére a Pozsonyban és Pest-Budán működő kereskedőket megbecsülték, megbízható partnernek tekintették a nyugat-európai központokból kiinduló új könyvtermés hálózati rendszerében. Granasztói Olga meggyőzően bizonyítja, miszerint a művelt, széles látókörű könyvkereskedők – mint *Anton Löwe, Johann Michael Weingand, Philipp-Ulrich Mahler* vagy a *Doll és Schnwaiger* páros – tájékozott értelmiségiként, az „irodalom köztársasága” tagjaként léptek fel az új külföldi könyvek terjesztésében.

A korszak főúri könyvtáraival két közlemény foglalkozik. *Széchenyi Ferenc* kollekciójának egy speciális részét mutatja be *Vasné Tóth Kornélia Ponyvák Széchenyi alapkönyvtárából az Országos Széchenyi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtár gyűjteményében (1770-1820)* című írásában. A magyar nyelvű irodalom korabeli nagy példányszámban közreadott nyomtatványai voltak a rövid terjedelmű, gyűjtőnéven ponyvaként emlegetett, változatos tartalmú, szépirodalmi és gyakran politikai jellegű, aktuális kérdéseket taglaló kiadványok. (Érdemes megemlíteni, hogy *Sándor István* az 1803-ban közreadott fontos bibliográfiájában, a *Magyar Könyvesházban* állást foglalt a kisnyomtatványok bibliográfiai regisztrálása mellett, felvette kötetébe a sajátos elnevezésével *nakarékok*nak mondott dokumentumokat, mert – mint indokolta – azok is lehetnek nevezetesek, ugyanakkor nagyon könnyen elkallódnak.) Az igénytelen kiállítású és változatos tartalmú kis- és aprónyomtatványok szerencsére felkeltették a korabeli gyűjtők figyelmét, így gróf Széchenyi Ferenc is igyekezett megszerezni ezeket a nyomtatványokat. Az OSZK mintegy 6700 tétel számláló ponyvagyűjteménye közül az alapító hozzávetőleg 2000 kisnyomtatványt birtokolt. A tanulmány ezek közül az 1770 és 1820 között keletkezett mintegy 270 művet mutatja be, kitérve az azokat előállító nyomdákra (Buda, Komárom, Sopron, Pozsony) is. Vasné Tóth Kornélia írása egyúttal fontos hozzájárulás Széchenyi Ferenc gyűjteményének jobb megismeréséhez és kapcsolódik ahhoz a kutatási programhoz, melynek célja az alapító bibliotékájának rekonstruálása.

Szabó Ádám Egy főúri tudóskönyvtár: a Telekiek gyűjteménye című dolgozatában az MTA Könyvtára alaprétegét tárgyalja. Mint köztudott, gróf *Teleki József* 1826-ban adományozta a *Magyar Tudós Társaságnak* a család több generációja által gyűjtött mintegy 30 000 kötetes bibliotékáját. A téka sok szempontból különbözött a

korabeli főúri könyvtáraktól, elsősorban azért, hogy a különféle tudományterületek modern szakirodalmát igyekeztek beszerezni. Alapjait *Teleki József* fektette le, mintegy 3000 kötetes kollekciót hagyott hátra. Fia, *Teleki László* gróf fejlesztette nagymértékben a könyvtárat, mintegy 24 000 kötetet szerzett be. Örököse, az adományozó *Teleki József* ezt gyarapította tovább. A tanulmány bemutatja a könyvtár összetételét és megállapítja, miszerint „elsősorban *László* tevékenységének köszönhetően, egy igazi enciklopédikus tudóskönyvtár volt, amelyben a reprezentáció, a műemlék jellegű könyvek beszerzése csak másodlagos szempontot jelentett.” Ezért válhatott alkalmassá a *Telekiek* gyűjteménye a tudós testület könyvtárává.

A konferencia egyik szekciójában a köznemesek és az alsópapság olvasmányairól volt szó. *Horváth József* *Adalékok a Győri Egyházmegye római katolikus alsópapságának könyvkultúrájához: Falusi és mezővárosi plébánosok könyvhagyatéka (1770-1820)* című írásában ezt a kérdéskört taglalja. A Győri Püspöki Levéltárban mintegy 450 papi hagyatéki irategyüttes maradt fenn az 1770-1820 közötti fél évszázadból. A szerző ebből a forráscsoportból a Mosoni-Duna két partján található két község, *Horvátkimle* és *Magyarkimle* plébánosainak könyves hagyatékát elemzi. A vizsgált jegyzékek kis száma miatt általános következtetéseket nehéz levonni, az azonban egyértelműnek látszik, hogy szerény mértékben ugyan, de nőtt a kötetszám és átalakult tartalmában is a plébánosok személyi könyvtára. A házi tékákbán őrzött könyvek száma eltérő volt, *Magyarkimlén* például *Karner János Zsigmond* hagyatékában 1817-ben 93 kötet volt, *Rigler József* tulajdonában pedig 1821-ben 41 tételt írtak össze. Általánosságban azonban megállapítható, hogy többnyire néhány tucatnyi könyvet lajstromoztak a hagyatéki iratokban. Mindenesetre az esettanulmány révén jobban megismerhető a két falu papságának műveltsége.

Hegyi Ádám *Hogyan lesz magánkönyvtárból közösségi könyvtár? Példák két délvideki református egyházmegye lelkészi könyvtáraira a 18-19. század fordulóján* című publikációja két, kulturális értelemben perifériának számító egyházmegye, az *Alsó-Baranyai* és a *Békési* református lelkészeinek könyvtáraival foglalkozik. Kínálkozik a lehetőség, hogy összehasonlítsuk az előző, a katolikus alsópapság könyves kultúráját tárgyaló írással. *Hegyi Ádám* mindkét egyházmegye egy sajátos, a győri egyházmegyében ismeretlen gyakorlatát ismerteti, nevezetesen léteztek olyan kis csoportok a gyülekezeteken belül, amelyek a közösségi olvasást rendszeresen gyakorolták. Ezekből a csoportokból a gondosan ápolt szövegek kijutottak a szóbeliségbe is. Erre példa a *Belhyei Graduál*, melynek egyes, a „hivatalos” egyház által kárhozott énekeit a gyülekezet tagjai megszólaltatták, a kántorok pedig időről időre lemásolták. Hasonló volt a helyzet Békésen, ahol egy passiót – az egyház tilalma ellenére – rendszeresen énekeltek a hívek, illetve a kántorok itt is rendszeresen másolták a szövegeket. Van példa egyébként igazi közösségi könyvtárhasználatra

is, *Kis Bálint* a békési egyházmegyében a lelkészek között olvasókört alakított ki a 19. század elején.

Simon Beáta a zalai köznemesek tékáiról értekezett, írásának címe: *Köznemesek magánkönyvtárai a 18. századi Zalában, hagyatéki leltárak alapján*. A Zala Megyei Levéltárban a gyám- és árvaügyi hagyatéki iratokban akadnak könyvekre vonatkozó dokumentumok. A szerző vizsgálódása szerint 35 leltárban vannak könyves adatok az 1770-1820 közötti korszakból. 11 nagyobb (40 kötet feletti), 6 átlagos (15-40 kötet), 13 szegényes, csekély (1-14 kötet), 9 ismeretlen tartalmú, illetve darabszámú jegyzék található. (Az ismeretlen tartalmú és a gazdagabb könyvállományú csoport közötti átfedések okozzák a számszerinti eltérést a mintában.) A tanulmány nem tárgyalja a nagyobb állományú gyűjteményeket, vagyis a teljesen vagy részben ismeretlen tartalmú, továbbá a csekély és az átlagos kötettségű jegyzékekkel foglalkozik. Összegző megállapítása szerint jellemzi ezeket a kicsiny gyűjteményeket a vallási könyvek dominanciája, a kötetek egyébként sokszor örökléssel kerültek tulajdonosaikhoz, de általában megőrizték ifjúkori tanulmányaik tankönyveit, többnyire jogi munkákat. Nyelvi összetételében még uralkodó a latin, a magyar nyelvűek aránya csak lassan emelkedik.

A Tudósok, irodalmárok gyűjteményei elnevezésű szekcióban négy tanulmány található. *Zvara Edina* *Görög Demeter könyvtárának kézíratait* mutatja be. A filológia régi jámbor óhaja volt, hogy milyen nagyszerű lenne, ha előkerülne Görög Demeter irattára, amelyet a tudós szerkesztő a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, illetve a *Magyar Hírmondó* szerkesztőjeként alakított ki. A csoda a közelmúltban megtörtént, Zvara Edina Kismartonban, az Esterházy-gyűjteményben találta meg. *Esterházy Miklós* herceg 1819-ben vásárolta meg a könyveket, térképeket és kéziratokat – elsősorban annak elsőrangú hungarikum jellege miatt. A szerző *Bárány Péter*, *Batsányi János*, *Kis János*, *Révai Miklós*, *Trenk Frigyes* és *Verseghy Ferenc* autográfjait tárgyalja. A kéziratoknak roppant nagy a jelentősége, részben a lapokban megjelent írások manuscriptumai, de kisebb-nagyobb eltérések is megfigyelhetők a nyomtatott változathoz képest. De akadnak szép számmal kiadatlanok is. A tanulmány függelékében a szerző három művet közöl. Az első *Batsányi János* *Az európai hadakozásokra* című költeménye, mely ugyan nem ismeretlen, de egy újabb szövegváltozat. Verseghy Ferenctől két eddig publikálatlan textust közölt Zvara, az egyik természettudományi jellegű értekezés: *A' Földnek még most is tüzet okádó Hegyeiről, és a' Planétáknak a' Napból, a' Holdaknak pedig a' Planétákból, mint annyi Vulkánus gyüleményekből való származásáról*, a másik pedig egy hexameterekben íródott fordítás: *Jób' könyvének eleje, próba gyanánt a' zsidóból kötött magyarsággal fordítva*. *Doncsecz Etelka* írása részben kapcsolódik Zvara Edina tanulmányához: *Verseghy Ferenc könyvtárairól* értekezik. Verseghy könyvtáráról két jegyzék készült, az első még 1810-ben, a második 1822-ben bekövetkezett halála után és könyveinek az

örökösnek való 1824. januári átadása között keletkezett. Látszólag tehát kedvező helyzetben van a Verseggy-tékát kutató, azonban a valóságban a helyzet bonyolultabb. Az 1810-es jegyzék töredékes, közreadója, *Gálos Rezső* a kézirat beosztását követte a publikálás során. A második jegyzék közreadója *Deme Zoltán* más eljárást követett: ő egy rekonstruált, abban a formában soha nem létező gyűjtemény jegyzékét közölte. Gálos Rezső a teljes könyvtár állományát mintegy 650 kötetre becsülte, a második jegyzékben 350 tétel szerepel. A szakirodalom eddig azon az állásponton volt, hogy hosszú fogsága alatt könyvtára megsemmisült. Doncsecz Etelka vitatja ezt a tézist, szerinte az 1810-es jegyzékben sok olyan mű található, amely fogsága előtti működéséhez köthető. 1810 után sok könyvétől megvált, ugyanakkor haláláig megőrizte *Martinovics* és *Hajnóczy*, egyáltalán nem kockázatmentes műveit. A szerző végkövetkeztetése az, hogy el kellene készíteni a két könyvjegyzék jegyzetelt, kritikai igényű közreadását.

Violáné Bakonyi Ibohya a csurgói *Csokonai Református Gimnázium*ba került magánkönyvtárakat mutatja be *Újabb adatok a somogyi udvarházak könyvkultúrájának kérdéséhez* című közleményében. A gimnáziumi könyvtár muzeális gyűjteménye a református bibliotékák között az egyik legfiatalabb, 1800 óta működik. Az állomány gyarapításában nagyon fontos tényező volt, hogy a megye nemesi sorra az intézményre hagyták könyveiket, így a gimnáziumi téka egyfajta keresztmetszetét nyújtja Somogy megye egykori nemesi könyvtárainak. A szerző a tanulmányban ismerteti az adományozókat és jellemzi könyveiket is. A legértékesebb az 1912-ben a könyvtár birtokába jutott *Sárközy*-kollekció volt, a 2600 kötet tekintélyes része egykor *Sárközy István*, a 18–19. század fordulóján élt sokoldalú, művelt alispán könyvtárát képezte.

Sauttersheim Ignác nevét csak a felvilágosodás alapos tudorai, no meg *Rousseau* figyelmes olvasói ismerhetik. Az ő könyvtárát mutatja be *Dóbbék Ágnes Sauttersheim Ignác könyvei* című dolgozatában. A jómódú pesti polgárcsaládban született és kiváló tanulmányokat folytató Sauttersheim 1760-ban a pozsonyi kamara fogalmazója lett, azonban könnyelmű életmódja, adósságai miatt menekülnie kellett. Így került Svájcba, ahol megismerkedett Rousseau-val, aki *Vallomásaiban* emlékezett meg róla. Pozsonyban hátrahagyott ingóságait, köztük könyveit 1763. július 5-én elárverezték, ekkor készült könyvtárának jegyzéke. A kalandori mentalitású ifjúnak 174 kötetes könyvtára volt, francia, latin és német nyelvű művek, többségében történelmi és jogi kötetek. A szépirodalmi munkák szinte kivétel nélkül francia nyelvűek voltak. Mindenesetre könyvei is tanúsítják széles körű műveltségét. Az 1767-ben elhunyt Sauttersheim halálának híre eljutott Rousseau-hoz, aki így emlékezett meg róla: „...a szerencsétlen fiatalember sorsán szánakozva továbbra is azt hiszem, hogy nemeslelkűnek született, és hogy romlott viselkedése csupán azoknak a helyzeteknek a következménye, amelyekbe került.” A 18. század má-

sodik fele a nagyvonalú kalandorok, egy *Cagliostro*, egy *Casanova* korszaka is volt, az ő szerényebb formátumú rokonuk lehetett Sauttersheim Ignác.

A tanulmánykötet írásai alapos mélyfúrások, forrásfeltárások nyomán keletkeztek, és fontos hozzájárulást jelentenek a korszak művelődésének jobb megismeréséhez.

Könyvek magántulajdonban (1771-1820) / szerk. Dóbék Ágnes. – Budapest : Reciti, 2020. – 242 p. : ill. – (Reciti konferenciakötetek, 6.)

A kötet az alábbi linken érhető el:
<https://www.reciti.hu/2020/5877>

